

Malle Saluperet mälestades

17. II 1931 – 8. VI 2023

Foto: Postimees/Scanpix

8. juunil lahkus meie seast Malle Salupere – silmapaistev ajaloolane, arhivaar ja võrdlev filoloog, kes on andnud suure panuse eesti-saksa-vene kirjandus- ja kultuurisuhete uurimisse. Kui me ta 12. juunil viimsele teekonnale saatsime, loeti ette katkendeid tema autobiograafiast. Tahtsin väga seda teksti endale saada ja tütar Silvi Salupere saatiski selle mulle. Nüüd võime Mallest rääkida tema enese sõnadega, mis annavad võimaluse eriti ehedalt tunnetada tema ebatavalist isiksust.

Seda lühikest autobiograafiat lugedes ja üle lugedes kõlasid mul peas kogu aeg Puškini sõnad tema luuletuse „Два чувства равно близки нам...” algversioonist,

mida nii väga armastas tsiteerida Juri Lotman: „Самостоянье человека / Залог величия его” (e k umbkaudu „Inimese iseteadvus on tema suuruse pant”).¹ Malle Salupere elukäiku võibki määratleda selle avara sõna „iseteadvus” kaudu, mis hõlmab nii sisemist väärikust, iseseisvuse tunnet kui ka vastuhakku ümbritsevatele oludele. Tema ise kirjeldas oma positsiooni vähem üleva sõnaga „isepäisus”. Malle oli alati oma arvamus ja ta oskas selle eest seista, pööramata tähelepanu valitsevatele suundumustele ega pahasoovlikele hinnangutele: „Ja mis puutub pahatahtlikesse inimestesse ning nende arvamustesse ja nende levitatud lugudesse – mina suutsin juba nooruses neist üle olla, sisendades endale, et ma tean ise, kuidas asjad tegelikult on.” See aga ei tähenda sugugi, nagu ei oleks tal olnud elus autoriteete, vastupidi, ta uskus ikka, et teda ümbritsevad inimesed, kes väärivad austust: „Alati on ju meie ümber häid inimesi ja sõpru, kellest on võimalik lugu pidada” – ja märgiline on ka selle lause jätk, „ja igast sündmusest saab välja tuua midagi positiivset”. See ongi Malle Salupere tõeline kreedo.

Tema elu kõrvalt vaadates võib seda kirjeldada kui kannatuste rada täis vägivald ja ebaõiglust, aga Malle ise lähenes sellele hoopis teistsuguse mõõdupuuga.

Ta sündis 17. veebruaril 1931. aastal Tartus, aga kasvas üles maal, ühes Virumaa talus, sest isa Gustav Tungal (1902–1947) oli „Kurtina sõjaväe õppelaagri (pärast sõda Jõhvi metskonna) metsnik”. Tema lapsepõlv oli üldiselt õnnelik, kuid nelja-aastasena kaotas ta ema, kes suri „kolmanda lapse (minu noorema õe) sün-

¹ А. С. Пушкин, Собрание сочинений в 10 томах. Т. 3. Ленинград: Наука, 1977, lk 425.

nitusel pärast arstiteaduskonna lõpetamist 1935. a. Nooruses, kui tuli teha erinevaid maatöid („jõudsin teha kõiki mõeldavaid talutöid põllul, aias, laudas ja tallis”), sai Malle karastuse, mis edaspidi aitas üle elada asumisaastad Siberis.

1941. aastal alanud sõda tõi kaasa palju traagilist – muu hulgas juuditarist sõbranna, tema vanemate ja teiste juutide hukkumise (see on teada juttude järgi). Kuid saksa keele oskus paranes (meenutagem: „igast sündmusest saab välja tuua midagi positiivset”). Lõpuks, pärast sõda järgnesid isa arreteerimine ja väljasaatmine ning surm polaarjoone taga Dudinka laagris, aga 1949. aasta märtsis ülejäänud perekonna (onu, tädi ning Malle ja tema kahe õe) väljasaatmine Krasnojarski kraisse. Tundub, et siin oleks küll põhjust rääkida ebaõiglusest ja õudustest. Aga mida loeme autobiograafiast? „Kaheksa Siberi-aasta jooksul Krasnojarski krai ühes suhteliselt eesrindlikus sovhoosis töötasin põllu- ja laudatööl (poegimislaudas „ämmaemandana”, vasikatalitajana, lüpsjana), kaks suve ka traktoristi ja kombainerina. Pean ütlema, et töö iseendast pakkus loomingulist rahuldust, sain rakendada oma teadmisi ja neid ka täiendada. Nii ületasid ka tulemusnäitajad tublisti keskmisi, eriti loomade puhul, kes paremini kui inimesed oskavad hinnata neile jagatavat hoolt ja armastust.”

Pärast naasmist Tartusse 1957. aastal tuli tal teha musta tööd „Tartu Autoremonditehases abitöölise ja automaalrina”. Aga siingi ei kuule me kurtmist: 1958. aastal lõpetab Malle töölisnoorte õhtukeskkooli ja astub Tartu ülikooli, kusjuures vene filoloogiat õppima – paljude jaoks ootamatu valik, kui arvesse võtta tema head saksa keele oskust.

Malle arvas alati, et seda eriala valides tõmbas ta õnneliku loosi. Ta mitte ainult ei lõpetanud ülikooli 1962. aastal nominaalajast kiiremini (diplomitöö „Arusaam

vabadusest Puškini 1830. aastate luules” valmis Juri Lotmani juhendamisel), vaid temast sai ka oma õpetaja esimene aspirant. Aspirantuurist väljaheitmise ongi ainuke juhtum, mille puhul nõrdimus ja pahameel Mallest võitu saavad: „Arvati küll enne lõpetamist „plaani mittetäitmise pärast” (tegelikult muutusid ankeedid jälle oluliseks – ikkagi rahvavaenlase tütar!) aspirantuurist välja ja solvumisest ei tegele teadustööga enam aastaid”. Omalt poolt lisan, et „plaani mittetäitmine” oli seotud Malle liigsete nõudmistega iseenele, tema perfektsionismiga. Et õppida tundma vene romantismi kujunemist ja Schilleri mõjusid, oli tal plaanis kaanest kaaneni läbi lugeda kõik vene ajakirjad, mida ei olnud tol ajal ju nii palju kui näiteks XIX sajandi teisel poolel, aga ikkagi kümneid. Kuid nagu hiljem selgus, naasis Malle ikkagi vene kultuuri uurimise juurde ja tema tööd selles vallas, nii nagu ka veneesti ja vene-saksa suhete vallas kuuluvad nende hulka, millele viitamine on *sine qua non*. Kaugeltki mitte need kõik ei ole mahatunud eestikeelsetesse raamatutesse „Töed ja tõdemused. Sakste ja matside jalajäljed nelja sajandi arhiivitolmus” (1998, teine trükk 1999) ning „Kultuuriloolisi vaatlusi Tartu teljel” (2012). Nagu autor ise kokku võtab: „Neis käsitletakse Eesti ajalugu laiemalt, eraldi Eesti ärkamisega ja saksa-estiviene kultuurikontakte eeskätt XIX sajandi esimesel poolel ning Tartuga seotud tuntud isikute näitel”. Toogem esile veel mõned teedrajavad teosed: „Забывтые друзья Жуковского” („Žukovski unustatud sõbrad”, 1987), mis eesti keeles täies mahus ilmunud ei olegi, nii nagu ka artikkel „К биографии „императорского безумца” Т. Э. фон Бока (1787–1836) в романе Яана Кросса в новонайденных архивных материалах” („Lisandusi Jaan Krossi romaani „keisri hullu” T. E. von Bocki (1787–1836) biograafia uute arhiivimaterjalide valguses”, 1995). Artik-

kel „Professor Andrei Kaissarov Tartus” täpsustab paljuski Lotmani varasemat Kaissarovi-monograafiat.

Katse minna üle psühholoogia erialale (kaugõpe Tartu ülikooli psühholoogia osakonnas aastatel 1969–1973) osutus aga tagasitulekuks vene kultuuri uurimise juurde, sest 1974. aastal kaitses Malle Salupere diplomitöö „XIX sajandi teise veerandi kirjandusliku võitluse psühholoogilised aspektid (Bulgarini fenomen)”, kaitsmisel oli oponendiks Juri Lotman. Huvi Faddei Bulgarini vastu püsis Malle elu lõpuni, tema sulest ilmus hulk kirjatöid, sealhulgas omaenese tõlgitud Bulgarini kirjutiste kogumik – „Kirjad Karlova mõisast” (2019). Oma ustavust Bulgarinile on Malle selgitanud väga iseloomulikult: „Kalduvus kaitsta neid, kellele ilmselgelt tehakse ülekohut.” Iseasi, et Bulgarini puhul oli see ilmne liialdus. Too oli andekas ajakirjanik (mida keegi kunagi eitanud ei ole), keskpärane kirjanik (kõik katsed kuulutada tema romaanid silmapaistvateks kunstilisteks saavutusteks on luhtunud), aga peale selle ka salapolitsei kaastöötaja, kes kirjutab „ekspertarvamusi”, millest sageli said pealekaebused. Tema ja Puškini vahel leidis aset tormiline poleemika: Bulgarin kirjutab arvustuse, taas kord pealekaebuse laadis, aga Puškin tasus kätte teravate epigrammidega. Alles viimase kahekümne aasta jooksul on kirjanduskaanoni ümbervaatomise raames tehtud katset Bulgarinit „puhtaks pesta” ja Malle Salupere tegutses selles suunas hoogsalt. Vaidlesime temaga palju selle üle, kas Bulgarinile tehti liiga või ei, aga Malle jäi talle truusk ja mitte ükski argument ei tundunud tema jaoks piisavalt veenev. Need lahkarvamused ei rikkunud meie häid suhteid ja tihedat koostööd. Malle pidas Tartu Ülikooli vene kirjanduse õppetooli korraldatud konverentsidel ettekandeid, avaldas sealsetes väljaannetes oma tekste,

aga õppetooli nimetas „minu õppetooliks”, mis oligi täiesti õige.

Ent tulgem tagasi tema elukäigu juurde. Pärast ülikooli lõpetamist ei laabunud tükk aega asjad erialase tööga. Tuli töötada küll linnaraamatukogus, küll ametnikuna ülikooli rektoraadis, küll teha koosseisuväliseid tööd Maarjamõisa kliiniku ametiühinguorganisatsiooni sekretärina. Malle proovis tööd ajalooarhiivis (minu meelest oli see tema tõeline kutsumus), aga pärast kolme aastat (1980–1983) ta koondati. Jälle on tähelepanuväärne tema enda kommentaar: „Koondati sealt küll juba 1983 erifondi loa mittesaamise ettekäändel, mis tuli edaspidisele teadustööle pigem kasuks.” Nõukogude tegelikkuks oli iseloomulik, et edaspidi tuli poole kohaga tööd ajaloo instituudi nooremteadurina kombineerida öövalvuri tööga füüsika instituudis (täpsustagem omalt poolt, et kummagi ameti eest maksti ju üksnes kopikaid).

Viimaks saabus pensioniiga, mil Malle sai täiel määral rakendama hakata oma uurijaannet. Nagu ta naljatlevalt märgib: „1991. aastast vabakutseline pensionär.” Mille kõigega ta nende aastate jooksul küll ei tegele, kuni jaksu oli: „Kaheksakümnendate lõpul lugesin venekeelset Eesti ajaloo loengukursust Tartus, Tallinnas, Kohtla-Järvel ja Narvas. [---] Üheksakümnendate keskel esinesin Eesti Raadio Silmaringi saates kolmeaastase vestluste seeriaga eestlaste mentaliteetidest läbi aegade. Kogu taasiseseisvumisjärgse aja olen võtnud ajakirjanduses sõna paljudel päevateemadel, rõhutades kriitilist hoiakut võimude suhtes, kes läbematus Euroopa-ihaluses kipuvad silmist laskma oma maa ja rahva heaolu.”

Lisagem siia töö Tartu linna giidina, mille tulemusel valmis reisijuht „Tuhandeaastane Tartu”. Raamat ilmus eesti, saksa, vene ja inglise keeles aastatel 2004–2006

ning järgnesid ka kordustrukid. See reisi-juht kannab Malle Salupere isiku eredat pitserit. Nagu olen juba varem märkinud, „raamatus „Tuhandeaastane Tartu”, kus lugejat kutsutakse tundma end osana linnast ja selle ajaloost, on rõhuasetus mitte puudustel, vaid traagilisel saatusel, mille linn on väärikalt üle elanud ning jätkab edasiminekut, hoolimata kõigist talle osaks saanud katsumustest”. Autor paigutab Tartu Euroopa ajaloo konteksti. Samas on see „esimene tõeline *eesti* reisi-juht Tartu kohta, kuid eesti vaatenurk ei tähenda siin konfrontatsiooni, kitsarinnalist ideoloogilist angažeeritust, vaid rahuliku ja objektiivse analüüsi katset”²

Viimaste kümnendite jooksul kirjutas ja avaldas Malle kaks eesti kultuurile pühendatud monograafiat: „Postipapa. Mitmes peeglis, mitmes rollis. Johann Voldemar Jannsen (1819–1890)” (2006) ja „Koidula. Ajastu taustal, kaasteeliste keskel” (2017). Viimane sai ka kultuurkapitali auhinna.

Nagu teada, ei sobi ennastsalgav teaduseteenimine ja õnnelik pereelu alati kokku. Malle Sallupere puhul on lugu õnneks teisiti. 1962. aastal, samal ajal ülikooli lõpetamisega, toimus tudengipulm. Abikaasa Maks Saluperega elasid nad õnnelikult koos peaaegu 56 aastat (mees lahkus 14. aprillil 2018) ja kasvasid üles kolm tütart. Malle tundis uhkust selle

üle, et „meil on üheksa lapselast ja hetkel (2023) kuus lapselapselast”.

Autobiograafia lõpetab Malle pöördumisega oma õpetaja poole: „Mõtlen tihti Juri Lotmanile; tema omakorda tugines alailma Puškinile, kelle jaoks esmatähtis isiksuseomadus oli eneseväärikus. Ühes oma viimases, 1992. aasta artiklis on Lotman öelnud: „Me jääme ellu, kui oleme targad. Me ei pea lugema meile tehtud ülekohut, vaid õppima andestama ja oma ülekohut nägema. Abstraktset ligimest on kerge armastada, aga see on võlts, kui me ei armasta naabrit. Me kõik asume ühes laevas ja kas upume kõik või pääseme koos. Pole vaja haliseda, vaid olla reibas ja abistada ligimest. Ideaalist unistades põeme aina selle pärast, mis meil veel puudub, aga teiselt poolt vaadates on meil veel paljugi kaotada.”³

Selle lühikese järelehüüde tahaks lõpetada Malle armastatud Žukovski sõnadega, mida ta kurbadel kaotushetkedel mitut puhku tsiteeris: „Не говори с тоской: их нет; / Но с благодарностью: были” (e k umbkaudu „Ära kõnele leinates: neid ei ole; / Vaid tänulikult: nad olid”). Aga ikkagi jääb tunne, et kaotus on korvamat.

LJUBOV KISSELJOVA

Venekeelsest käsikirjast tõlkinud
JOHANNA ROSS

² L. Kisseljova, Tartu reisi-juhtide eripärast. – L. Kisseljova, Eesti-vene kultuuriruum. Tlk M. Salupere, M. Jõgi, S. Salupere. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2017, lk 201–202.

³ Malle tsiteerib siin mälu järgi, aga väga tekstilähedaselt Lotmani artiklit „Me jääme ellu, kui oleme targad”, mis ilmus eesti keeles lühendatud kujul: J. Lotman, Mida õpivad inimesed. (Eesti mõttelugu 163.) Koost S. Salupere ja P. Torop. Tartu: Ilmamaa, 2022, lk 351–353.